

gyereknek tekinthette magát. (A nemzetközi mesemotívumok vonatkozó indexszámai: F960.1.4 és N203.) A hagyománynak ezt a részét – fűzzük hozzá a Petőfi körüli életrajzi kutatások tapasztalatait – maga a költő szintén ismerhette, sőt romantikusan felfokozott jelentőséget tulajdoníthatott neki, hiszen a nyilvánosság előtt mindig keresztelése napját, (1823.) január 1-jét, a Szilveszter napjáról Újévre virradó éjszakát vallotta születése időpontjának is. Erről a napról keltezte *Összes költeményei* előszavát, kérte Kossuthtól katonai előléptetését stb. Mindezt tette annak fényében, hogy – amennyiben hihetünk az iskolatárs, Kemény (Jakubovics) Mihály emlékezésének – bizalmas, baráti körben december 30-i születését említette. És talán a Szendrey Júlia-szerelemnek, majd a házasságnak is motívuma lehetett, hogy a leánnyal hasonló volt a helyzet: 1828. december 29-én született, ám 1829. január 1-jén keresztelték.

Petőfit 1849. július 31-e, a fehéregyházi csata után senki sem látta élve. Dömötör

Ákos értelmező adataiból most tényszerűen látható, hogy a bujdosó Petőfi mennyire a folklór terméke. Az oroszok elől a kútban meghúzódó költő a bibliai József történetét idézi, míg az álruhás Petőfi magyar Till Eulenspiegelként kópéságokat követ el, a betyármondák analógiájára évente felkeresi anyja sírját, igazságot oszt (DÖMÖTÖR 13–14).

A Néprajzi Társaság három kiadványát az irodalomtörténész számára tehát Petőfi alakja fogja össze. Még akkor is, ha – igen ritkán, szinte csak mutatóba – felbukkan más írókhoz köthető, tárgy történeti motívum, például a Jókainál megírt anekdota a Perczel Mórnak jósló cigányasszonyról (DÖMÖTÖR 15, 105).

Az évfordulók elmúltak – a három kötet azonban a miénk marad, a munka folytatódnak. Köszönet érte: felelős kiadóként Kósa László, szerkesztőként Kríza Ildikó jegyezte mindhárom kiadványt.

Kerényi Ferenc

KELEMEN ISTVÁN: VÁRAD SZÍNÉSZETE

Nagyvárad, Literátor–Charta Könyvkiadó, 1997.

Kelemen István húsz esztendeje távozott el közülünk, néhány hónappal azután, hogy családjával együtt Magyarországra költözött. Csupán negyvenhat évet élt. 1961-től 1977-ig a Nagyvárad Állami Színház irodalmi titkára, rövid ideig egyben a magyar tagozat vezetője is volt.

Kelemen történészi munkájának alapját a minden adatra kiterjedő, precíz forráskutatás határozta meg. Nem elégedett meg a már korábban kiadott monográfiák (K. Nagy Sándor, Náményi Lajos) kibővítésé-

vel, azok minden részletét igyekezett újra ellenőrizni; feldolgozta a Bihar megyei, illetve a Nagyvárad Levéltár teljes vonatkozó anyagát, a korabeli sajtót, a visszaemlékezéseket, a nyomtatott és kéziratos emlékeket, saját korának szakirodalmát, vagyis mindent, amihez az adott politikai-történelmi helyzetben hozzáférhetett. (A kutatás körét és mélységét a gazdag jegyzetapparátus és a névmutató jelzi.) Sajnos 1975 júliusában az összegyűjtött dokumentumok jó részét a titkosrendőrség

megsemmisítette. A színház archívumának jelentős hányadát elégették, a szerző otthonában tartott házkutatás során pótolhatatlan feljegyzéseket, könyveket vittek el, a már elkészült kéziratok példányait ugyancsak elkobozták. Szerencsére egy másolat megmenekült, amit Budapesten, a Széchényi Könyvtárban őriznek.

A gépiratok alapján úgy tűnik, hogy Kelemen István kétféle monográfiát szándékozott kiadni. Az egyik, az alaposabb, részletesebb kötet a tudományos disszertáció anyaga, amely a kezdetektől a Fellner és Helmer tervezte színházépület felavatásáig tárgyalja Várad színház történetét. (A szerző előszava erre vonatkozik, a most kinyomatott könyvben jól felismerhető, hol fejeződött be ez a kézirat.) A másik változat népszerűsítő formában a város teljes színjátszástörténetét bemutatja. Nyilván objektív és szubjektív okokból az 1900 és 1975 közötti korszakot nem is akarta ugyanolyan mélységben feldolgozni, mint az előző időszakot; annál is inkább, mert a kérdéses hetvenöt évből tizenötben Kelemen István, „a színházkutató író” aktív résztvevője, sőt formálója színházának mint dramaturg illetve társulatvezető, tehát munkájára nem is tekintünk pusztán a történész szemével.

De mindezek ellenére – sőt természetes „szubjektivitásával”, lokálpatriotizmusával együtt – Kelemen István posztumusz kötete a legmegbízhatóbb és legjobb nagyváradi színház történeti monográfia. (Sajnos a legújabb kutatási eredményeket már nem tartalmazhatja, így az erdélyi hivatásos magyar színjátszás kezdetének dátuma itt még 1792. november 11. – a centenáriumi emlékbizottság kolozsvári elhatározásának megfelelően; hiszen csak Kelemen elhunytja után publikálták Enyedi Sándor

tanulmányát a valós időpontról, mely 1792. december 17. A bicentenáriumot már ezen a napon ünnepeltük 1992-ben.)

Kelemen könyvének tudományos alaposságán és hitelességén túlmenően a másik nagy előnye, hogy nemcsak szakmailag figyelemre méltó, hanem olyan érdekes, szórakoztató, gördülékeny stílusban, élvezetes módon megírt olvasmány is, amely a széles közönség érdeklődésére szintén számot tarthat. (A folyamatos olvasást csupán az apró betűs szedés akadályozhatja.)

A bicentenárium tárgyát megelőzően is olyan színházi események kapcsolódtak a városhoz, amelyek Váradot általános művelődéstörténeti szempontból ugyancsak fontos kulturális központtá avatják. Természetesen a színház legrégebbi gyökereiről csak analógiás hipotéziseket vázol fel az író a történelmi tükrében, ám a reformáció propagandacéljainak köszönhetően az első tényleges adat 1573-ból származik: a *Nagyváradi komédia* című magyar nyelvű protestáns iskoladráma az antitrinitárius elvekről. Ettől kezdve a nagyváradi iskolai színjátszásnak mind gazdagabb emléktára maradt fenn. Nem kevésbé volt jelentős a latin nyelvű udvari opera fejlődése, amely reneszánsz látásmóddal rendelkező püspökeinek, főként a művészet- és pompakedvelő Patachich Ádámnak a nevéhez kapcsolható. Ez az egyházi előljáró nemcsak nagy építtető (ő rendelte meg a híres Hildebrandttól a váradi püspökség épületét), de udvarában európai hírű és rangú művészi események zajlottak. Az itt tevékenykedő Michael Haydn és legfőbbképpen Karl Ditters von Dittersdorf emelkedik ki a muzikusok közül. A német nyelvű vándorszínészet ugyancsak hatással volt Nagyvárad (illetve 1861-es újraegyesíté-

ség: Olaszi, Újváros, Velence és Vándor-
szöllős) színjátszástörténete.

Az első hivatásos előadást 1798. au-
gusztus 26-án, a Fekete Sas nagytermében,
Nagyváradon is a kolozsvári úttörő társulat
tartotta meg. A Körös-parti és a Szamos-
parti városok között fennálló vetélkedés-
nek már történelmi gyökerei vannak. Ke-
lemen István „igazi lokálpatrióta” módjára
igyekszik bebizonyítani, hogy 1799-ben
viszont a kolozsvári és a pesti társulatok
maradékaiból verbuválódott, valóságosan
nagyvárad, állandó társaság játszott az
otthonában, nem pedig a válságban lévő
kolozsvári együttes egy része volt vend-
égjátékon, ahogy ezt a színháztörténészek
Ferenczi Zoltántól Enyedi Sándorig egy-
öntetűen állítják. (Igaz, az említett kutatók
viszont kolozsváriak.) E tény kezeléskor
azonban a „nagyvárad” jelző – sajnos –
elsősorban névrokonának, Kelemen László-
nak nem mindenkor abszolút hiteles
feljegyzéseire támaszkodik. Igaz ugyan,
hogy a Magyar Hírmondó 1799/28. szá-
mában megjelent bírálat Kelemen István
állítását látszik igazolni.

Mindenesetre a kolozsvári Nemzeti
Színház sokszor került szoros kapcsolatba
Nagyvárad színi életével: 1877-ben léptek
először színi szövetségre, továbbá 1888-tól
1890-ig három szeznonon keresztül, 1896-
ban s a várad állandó színház megnyitása
előtti két évadban Kolozsvárnak tapsol a
Sebes-Körös-parti közönség, majd pedig
1930-tól Janovicsék, 1935-től a második
bécsi döntésig a Thália Rt. érdekeltségéhez
tartozik a partiumi város. A megvalósulta-
kon kívül ráadásul több tervezet is szüle-
tett Kolozsvár és Nagyvárad színjátszásá-
nak összekapcsolására. (Például az első
rendezőnek, a várad születésű Molnár
Györgynek is volt ilyen frásba fektetett

elképzelése.) Az „ösi versengés” várad
aspektusai a monográfiából jól kiolvasha-
tók. Kétségtelen, hogy a Szamos-partiak
1877-es érkezését megelőzően a konser-
vatív Magyar Polgár szerkesztője Erdély
fővárosában sokat tett azért, hogy színhá-
zát Váradon ellenszenvenné tegye, hiszen
az amúgy sem szívelt „arisztokratikus”
kolozsvári fennhéjázást alaposan és sértő
módon támasztotta alá. Ám a mesterséges-
sen szított ellenségeskedéseken felül az is
kitűnik, hogy a kolozsváriaknak mindig
többszörösen bizonyítaniuk kellett, és a
„Pece-parti Párizs” igényeit ők ritkán
tudták kielégíteni, az Erdély fővárosából
érkezőkkel szemben eleve nagyobb elvárá-
sokat támasztottak Váradon, mint a többi
színi szövetséggel, Debrecennel, Araddal
vagy Szegeddel szemben.

A Kelemen idézte „bihari linkség” azért
komoly credményeket mutatott fel: mecé-
násokat szerzett (Rhédey Lajostól Leszkay
Andrásig), megalkotta a kimagasló nagy-
várad újságírást – Erdély és a Partium
legrégebbi napilapjának, a Nagyvárad
Lapoknak 1868-as megjelenésétől kezdve,
a sok-sok szellemesen vitriolos kritikát,
ugyanakkor a gyakorló dramaturg-színház-
történész által türelmetlen szigorral osto-
rozott „ösi” operettkultuszt is. A sajtóságos
helyi „vonásoknak” köszönhető a Rhédey
Lajos írta *A nagylelkű herceg* „technikás”,
látványos bemutatója 1799-ben; a kultúr-
szervező Sándorffy József állandósítási
törekvése, aki Rhédey segítségével igazán
figyelemreméltó együttest hozott létre, s
megszerezte karnagynak Ruzitska Bélát,
az első magyar opera zeneszerzőjét is;
vagy az, hogy nem sokkal a Farkas utcai
épület megnyitása után, már 1826-ban
Várad is saját színházépületet akar. E terv
a gáncsoskodó Lajcsák Ferenc püspök

miatt meghiúsul ugyan, de ettől kezdve – a megvalósulásig – állandó téma és vita tárgya. 1857-ben részvénytársasági alapon a Szent László térre tervezik, de a részvényjegyzők lelkesedése mindjárt alábbhagy, mihelyt *részvényvásárlásra* kerülne sor. A második színházalapítási láz közepén egyébként egy vállalkozó gróf Radák-né kertjében egészen csendben felépítette azt a nyári színpadot, amely némi átalakítások után, de végeredményben negyvenhárom éven keresztül biztosította a nagyváradi színházszínhelyét. Az 1857 júniusában felavatott „átmeneti megoldás” a húszas-harmincas években második reneszánszát élte, és csak 1954-ben bontották le.

Újabb ellentmondás az, hogy míg a megépítendő színházépülettel kapcsolatos viták állandósultak, és csak a 19. század legvégére jártak eredménnyel, de akkor sem sima a megvalósulás útja (minderről Kelemen ugyancsak kiváló, dokumentumokkal, adatokkal alátámasztott, szinte napi részletességgel elemzett, élvezetes képet nyújt), az időjárásnak mindvégig kiszolgáltatott „bódé” pont azzal biztosít előnyt a váradiaknak, ami a hátránya. Hiszen az állandó társulatok, színidirektorok éppen nyáron érnek rá kimozdulni otthonukból, pénzt keresni, előbemutatókat tartani stb., vagyis Nagyváradnak – a bérleti szerződés és a színi szövetségek időszakában egyaránt – kivételes alkalma volt válogatni a mind nagyobb számú jelentkező közt, meghívni akár a legnagyobb művészeket is néhány fellépésre, vendégül látni külföldi együtteseket és hírneves színészeket is. Sőt a váradi érdekesség-hajhászó kultúrsojmnak köszönhető az a páratlan színháztörténeti esemény, amelynek a híre bejárta az európai

sajtót is, és ennek eredményeképpen az első szabadtéri előadást ugyancsak Nagyváradon tartották. 1897. augusztus 15-én ugyanis Jászai Mari gondosan előkészített módon, az alkalomra rekonstruált görög színpadon itt, a Rhédey-kertben játszotta el egyetlenegyszer – jótékonysági céllal – legnagyobb szerepét, Elektrát. (A bevétel egy részét különben a kolozsvári Mátyás-szobor felállítására ajánlották fel.) Ezt az előadásrekonstrukciót érzem a részletekben gazdag, értékes Kelemen-monográfia csúcspontjának. (Kár viszont, hogy arról az állítólag 1877. október 9-i műkedvelő kísérletről nem tudunk meg többet – és amit megtudunk, az sincs forrásmegjelöléssel alátámasztva –, amelynek alkalmával a lezárt Körös utcában szekerekre épített, rögtönzött színpadon, „eredeti” 18. századi keretben játszották el helyi amatőrök Tóth Ede *A falu rossza* című kedvelt és divatos népszínművét. A címszerepet Rátkai József alakította, aki többször fellépetti hivatásos együttesek vendégeként is, különösen népszínművekben.)

A *Várad színészete* szerkesztői tiszteletben tartották az elhunyt szerző minden sorát, így a két kézirat összevonásából származó, egyébként elenyésző számú, ám feltűnő ismétlésből sem húztak, noha az egyik elhagyása csak erősítette, nem csorbította volna az eredeti írói szándékot. (Lásd a két könyv határánál: a 171. oldal új fejezetének első, illetve a 177. oldal második bekezdését!)

Ám mindezek a kisebb-nagyobb figyelmetlenségek eltörpülnek Kelemen István igényes munkája mögött, és nem vonnak le semmit a dicséretes kiadói vállalkozás értékéből.

Darvai Nagy Adrienne